

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A KÖZÉPKORI HEDREHELY TERÜLETÉN

(ADATOK HEDREHELY MEZŐVÁROS KÖZÉPKORI TORTÉNETÉHEZ)

Magyarországon a középkori mezővárosok képének rekonstrukcióját kevés helyen sikerült elvégezni. Somogyban az egykor virágzó, legnépesebb középkori oppidumok (Hedrehely, Kálmánca, Segesd) jelentős gazdasági és művelődéstörténeti szerepét, valamint településképét alig ismerjük. Feltárásuk nélkül pedig szinte elképzelhetetlen a megyei és az országos történet hiteles megírása.

A megye egyik legjelentősebb középkori mezővárosának, Hedrehelynek történetét is az apró források, illetőleg a régészeti kutatások segítségével kell megrajzolnunk. A kutatást nehezíti, hogy a települést csupán az Árpád-kor után, 1332–37. között említik először Hedrich, Hedruch, Hedich és Henduch néven.¹ 1333–34-ből szerepel – szerény adatként – a két plébániatemplomára való utalás.²

Az 1403-ban már mezővárosnak számító Hedreh, Hedre, Hederhel a hódoltság előtt jelentős hely, esperesi székhely volt. Anyaegyházához tizenkilenc plébánia tartozott.³

1339-től a Héder nembeli Tamásiak ősei: Henrik bán fia János mester fiainak: Miklósnak, Péternek és Henriknek a birtokaihoz sorolták az ún. hedrehelyi uradalmat. A XV. század elején rövid időn belül többször gazdát cserélt. A Tamásiak 1421-ben kapták vissza itteni birtokaikat.

A változások az 1403-as hedrehelyi partialis országgyűlés hatására történtek, amikor a Zsigmond uralmával elégedetlen főurak – Nápolyi László párthívei –, Zsigmondellenes kiáltványt intéztek az ország lakosságához.⁴ Megtorlasként kobozták el a lázadók birtokait.

Tulajdonképpen 1444 végén következett be nagy átalakulás a mezőváros életében. A hedrehelyi uradalom ura: Tamási Vajdafi Henrik örökös nélkül meg-

halt. Az ugyancsak a Héder nemzetségből származó Hédervári Lőrinc hiába pályázott a két család kölcsönös örökösödési szerződése alapján neki járó hedrehelyi uradalomra. A nagyobb hatalmú Ujlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán kisajátította a Tamási vagyron nagy részét, köztük Hedrehelyt is.⁵

1444–48 között ez az örökösödési kérdés nehezen áttekinthető. Tomási László és testvére, Henrik ugyanis előbb rokonuknak, Serkei Lórántfi Györgynek és utódainak hagyományozták a helységet. 1423-ban azonban mégis a Héderváriakkal: Lőrinc nádorral és fiával, Imrével léptek örökösödési szerződésre. Hédervárit ekkor Hedrehely birtokába is beiktatták. A beiktatás nem akadályozta meg Ujlaki gyors, megelőző birtokfoglalását.⁶

Ezt a lépést az 1438-tól macsói bán, 1444-től somogyi főispán Ujlaki könnyen megtehetette, hiszen joghatósága alá hat-hét dél-magyarországi megye tartozott. S az sem lényegtelen, hogy a fennhatósága alatt levő tömb központja éppen Somogy megye. Familiárisainak közel negyedrésze ugyancsak somogyi illetőségű. Embereit új birtokadományokkal is szaporította. Éppen ezért 1446-ban több hívét: Emőkei Miklóst és Berekfalvi Zopa Pétert somogyi nemesi birtokokba, köztük a hedrehelyibe is beiktattatta.

Kubinyi András ismerte fel először, hogy Ujlaki és familiárisai Somogy megyei uradalmainak szerepe nagyon fontos volt. Ezek biztosították a Dráván túli birtokközpontok összeköttetését a közép-dunántúliakkal. Ujlaki ezért törekedett kiépíteni – Székesfehérvártól lefelé DNY-i irányba – összeköttetéseit és hatalmi szféráit.⁷

A hedrehelyi birtok 1477–78-ig az Ujlaki familiárisok kezén maradhatott. A bán halála után a familiárisi láncolat szétesik. A Héderváriak végre megkaphatják

1. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis II. 1276–1415. Bp. (1899. (A továbbiakban: MREV.) A népmemlékezet szerint Hédervár néven szerepelt (PESTY F.: Magyarország helynevei. Bp. 1864. XXXI. k. p. 255–256.). (A továbbiakban: PESTY 1864...) A Héderváriak itteni birtoklásával kapcsolatban alakult ki ez a téves elnevezés.
2. MREV II. 417.
3. Oppidum Hedrehel (KANYAR J.: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár. 1967. 40. p.) (A továbbiakban: KANYAR 1967...) Regestrum de plebanis episcopatus Vesprimiensis dyochesianis ex Anno 1550. OL. Eccles. Cameral., fasc. 19. nr. 41.

4. Hazai Okmánytár (Codex diplomaticus patrius; kiadja: NAGY I., PAUR I., RÁTH K., VÉGHÉLY D. és IPO-LYI A. I–VIII. Győr, Bp. 1865–1891. III. 232.), (a továbbiakban: HO) és Somogy vármegye (szerk.: CSÁNKI D. MVV. Bp. é. n. 74.). (A továbbiakban: CSÁNKI... Somogy vármegye).

5. KUBINYI A.: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Ujlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához. (Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, szerk.: KANYAR J. 1973. 3.). (A továbbiakban: KUBINYI 1973...)

6. Uo.

7. KUBINYI 1973... 19–21.

régi örökségüket, a hedrehelyi uradalmat. Valószínűleg 1523-ig a birtokukban maradt.

1523 után a Héderváriak hedrehelyi birtoklásáról, kegyuraságáról nincs említés. Biztosan annyit tudunk, hogy Hedrehely főkolostorának, az ozorainak a kegyurasága éppen a Héderváriak kezébe kerül 1538–43 között.⁸

RÉGÉSZETI LELETEK⁹

Hedrehely őskorára csupán néhány szórványlelet utal.¹⁰ 1906-ban az ún. visnyei szőlőkbe vivő út vízhor-dásos oldalánál egy mamutfogat találtak.¹¹ 1959-ben pedig – a volt katolikus iskola udvarán – egy fekete, csiszolt kőbalta jutott a felszínre.¹² Ugyanakkor az 1890-es években – a református iskola alapjainak ásásakor – római érmekre és téglákra bukkantak.

A legnagyobb számban középkori leletanyagról tudunk. Még 1901-ben találta Bíró István helybeli lakos – a régi ferences kolostor helyén – a XVI. századi szép, gótikus, magas, bronz gyertyatartót.¹³ Ismeretlen helyről jött szántáskor a felszínre egy XVI. századi filigrándíszes ékszer.

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében szerepel „egy arany, címeres pecsétgyűrű”. Két bronzból készült díszes gyűrűt pedig a Rippl-Rónai Múzeum birtokában találunk¹⁴ (1–2. kép).

Az „angyali üdvözetet” ábrázoló elefántcsontfaragványt a ferences kolostor kerengőjének kútjából vették ki.¹⁵ A kolostor környékén találta 1962–63-ban Kovács János a középkori vas nyílhegyet.¹⁶

Ezenkívül szórványos, töredékes feljegyzések, források szólnak a „vár- és kolostor romokról” ... amelyek

1. Középkori, díszített bronz gyűrűk, oldalnézet (Fotó: Gözsy Gáborné). – 1. Gezierte Bronzenringe aus dem Mittelalter, Seitenansicht (Photo: Frau Erzsébet Gözsy).

8. Magyar Történelmi Tár VI. köt. 3–75., valamint NAGY E.: Az ozorai ferences kolostor. FA XX. Bp. 1969. 145–146. (A továbbiakban: NAGY 1969...)
9. PESTY F. is említi (i. m. 1864. XXXV. k. p. 255–56.), hogy „Zsigmond idejéből ... váromladékokat és több apróbb tárgyakat ástak ki a földből...”
10. NAGY I. kézírata. OMF Levéltára. Kijegyezte MÓZNER L. veszprémi püspöki levéltáros. RRM RA. IV/20/59. Ltsz. 2663.
11. Uo.
12. KOCZTUR É.: Somogy megye régészeti leletkatasztere. Régészeti Füzetek. Ser. II–13. Bp. 1964. 58. (A továbbiakban: KOCZTUR 1964...)
13. Arch. Ért. 1901. 382. DRAVECZKY B.–SÁGI K.–TAKATS GY.: A Somogy megyei Múzeumok Régészeti Adattára. SMF 2. Kaposvár. 1964. 25. (A továbbiakban: Régészeti Adattár 1964...)
14. Ltsz. 73.67.1. Az egyik oldalán vonalkázott, zeg-zug díszítés. A bronz gyűrű fején + alakú, osztott mezőben holdalakban végződő, keskeny szárral rendelkező vésett, bemélyített díszítés. Méretek: Átm.: 2,2 cm, V: 0,4 cm. A másik kis lapított, bronz karika. Felül két (az

- egyik szárral rendelkező) három fejből álló vésett margaréta díszítéssel. Méretek: Átm.: 1,6 cm, V: 0,4 cm.
15. LASZLÓ GY. lektori véleményében megjegyzi, „hogy az »Angyali üdvözet«-et ábrázoló elefántcsontlemez magyar területen ritkaság (pl. máriabesenyői gótikus kegyeszobor), feltehetően a francia művészetből került hozzánk.” A hedrehelyi, úgy tűnik, elveszett. Ezzel kapcsolatban ld. MÓZNER L. (Rippl-Rónai Múzeum Rég. Adattára. 2663. 4–5. p.): „Lehet, hogy éppen a kolostor kútból vették ki azt az elefántcsont faragványt, amelyet a Visita Canonica szerint »egy romban levő régi kútból szedtek ki és amely néhány szent történetét ábrázolja«. Ez lehetett az a kis méretű faragvány, amely később a hencsei Márfy család birtokába jutott és az angyali üdvözetet ábrázolta. Hiába kértem a múzeum számára és így a felszabaduláskor eltűnt a kastélyból. Valami »mügyűjtő« vihetta el.” (A faragványra nézve lásd KORMENDY S. történelmi tanulmányát az OMF levéltárban, valamint az Alispáni jelentést, 1901/56. sz. csomó.)
16. RÉFAY L. néhai kadarkúti gyógyszerész szíves szóbeli közlése. (A nyílhegy Répay Gábor magángyűjteményében szerepelt.)

2. A gyűrű fejének díszítése (Fotó: Gözsy Gáborné. – 2. Die Zierde des Ringkopfes (Photo: Frau Erzsébet Gözsy).

feltehetően „gótikusak”. Egy másik szerint¹⁷ „a volt katolikus iskola kertjében ferences kolostor romjai húzódnak,„. Néhány éve még kilátszottak a falai...¹⁸ S nemcsak a falumonográfia írói vélték, hogy Hedrehely határában öt templomrom, régi vár sáncai és egy ferencesrendi zárda maradványai voltak.¹⁹

A HEDREHELYI VÁRKASTÉLYRÓL

A várkastélyra vonatkozó legfontosabb forrás egy XVII. századi összeírásban található.²⁰ Itt szerepel „egy bizonyos régi kastély alapja és romja, amit húsz lépés széles árok és kettős földtöltés vett körül és – a külsőben igen erősen Budához hasonló – magas dombon van. Hedrehely nagyobb kiterjedésű területén – a dombokon – konyha, gyümölcsös- és mulató kertek, valamint körös-körül völgyek vannak...”

A leírásban szereplő kastélyt – a legutóbbi időkig – a ferences kolostor környékén keresték²¹ (1. rajz). Egyes vélemények szerint „a ferencesek kolostorától D-re egy téglafal vezetett D-i irányban. A visnyei út építésénél pusztították el az egykori várfal kerek sarokbástyájával együtt”. Néhány évvel ezelőtt – a magas partoldalban – még látszottak alapjai. Mások,

mint Nagy Iván²² a Bátkai-völgyben vélték felfedezni „a vár faragott kőveivel kirakott kifolyó kutat”. Arról is tudott, hogy az egyik utat „a Várbamenő”-nek nevezték. Ugyanakkor szerinte a „vár sáncai” a község nyugati oldalán voltak. „Egykori területén ma is látható a templom, a hozzáépült cellákra való tagozatokkal.”²³

A várhoz, vagy a várkastélyhoz tartozó biztos nyomok még nem kerültek elő ez ideig. A mai várhelynek is ismert ferences kolostor területéről ÉNy-ra kétszáz méterre, talán a középkori kúriához vagy udvarházhoz (kastélyhoz) tartozó maradványok mutatkoztak.

A kultúrház környékén (1. rajz) ugyanis boltíves, két méter széles folyosó, illetőleg folyosórendszerek boltívei kerültek elő. A tőle D-re talált két méter magas, nyolc-tíz méter hosszú „alagút” valószínűleg egy egyszerű földbeásott pincéhez tartozott.²⁴

1970-ben a Hedrehelyről Visnye felé vezető út mellett, az ún. Várdomb déli szélénél téglatörmelék, szemétdödröket, valamint kör alakú téglalapítmények bizonytalan nyomait fedeztük fel. A három vékonyfalú, kerek téglalapítmény 1–1,5 m átmérőjű és két méter magas volt. Már az 1930-as években történt útépités erősen megrongálta őket. Környékükön ma is rozsdátte rézlemezek, csontok találhatóak. A partvonalból kővek omlanak ki²⁵ (3. kép).

17. GENTHON I.: Magyarország művészeti emlékei I. Bp. 1959. 133. (továbbiakban: GENTHON 1959...) nem tud, csak a református templomról (épült 1898-ban). Régészeti Adattár 1964... 25. és KOCZTUR 1964... 58.

18. MÁRTON I. és RÉPAY L. szíves szóbeli közlése.

19. KÖRMENDY 1901... 34.

20. MTA Művt. Kut. Csop. Forráskiadványai XI. Urbaria et Conscriptioes. 4. füzet. Művészettörténeti Adatok. ABOS-ZSADANY Bp. 1975. 86. (szerk.: ARADI N.). (A továbbiakban: Urbaria et Conscriptioes 1975...)

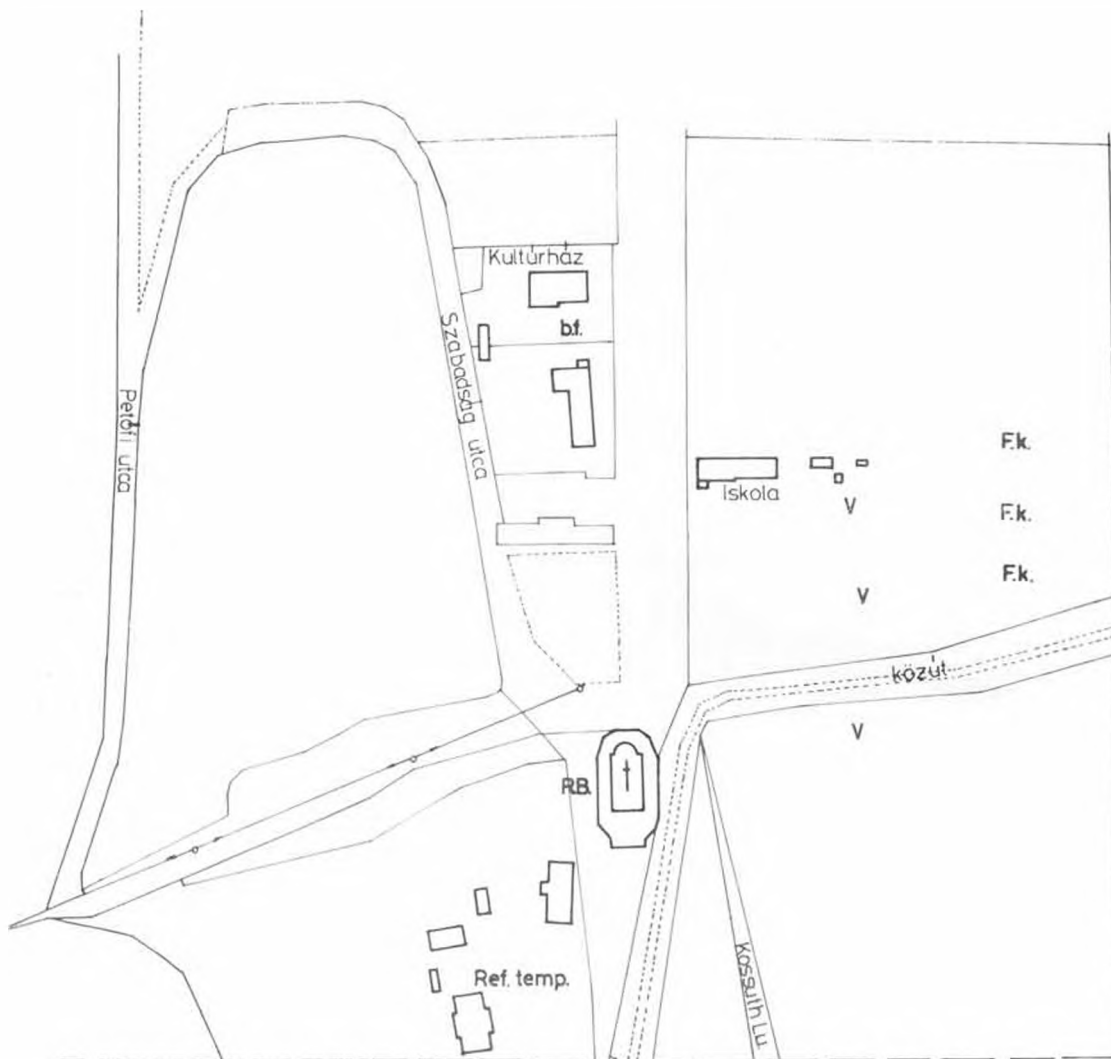
21. KÖRMENDY 1901... 34. és FORSTER GY.: Magyarország műemlékei I–IV. Bp. 1905–1915., a II. 722. I. Az öregek a Szentegyházgödrt emlegetik úgy, „hogy hajdan nagy erődöknek szolgált építkezési helyül”. (PESTY 1864... 255–56.)

22. NAGY I. kézírata. OMF Levéltár. RRM RA. Ltsz. 2663. IV/20/59.

23. Uo.

24. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattára. RRM RA. 1752/IV/20/19. MAGYAR K. adatgyűjtése.

25. Uo. 1751/IV/20 2. MAGYAR K. és MÓZNER L. adatgyűjtése.

bf. boltozott falak

V. Várdomb

F.k. Ferencs kolostor

R.B. Románkori Bazilika

Ref. temp. Református templomok
fatemplomok / XVII. XVIII. /
téglatemplom 1771 ből
Ref. templom 1898 ből

HEDREHELY
MŰEMLEKEK ÉS RÉGÉSZETI OBJEKTUMOK HELYE
M=1:2 000

1. A műemlékek és régészeti objektumok helye a községben. – 1. Die Stelle der Kunstdenkmäler und der archäologischen Objekte in der Gemeinde.

3. A Visnye felé vezető út É-i partvonalra (Fotó: Magyar Kálmán). — 3. Die nördliche Küstenlinie des Weges nach Visnye (Photo: Kálmán Magyar).

A KÖZÉPKORI EGYHÁZAKRÓL

Az ún. Várhely kutatása szorosan egybekapcsolódik a környékén levő ferences kolostor meghatározásával. A kolostort pedig a többi középkori templom lokalizálása után köthetjük biztosabban a Várhelyhez.

Mint már láttuk, a Hedrehelyre vonatkozó XIV. századi forrásokban két plébániatemplomra van utalás.²⁶ Ezek közül az egyiket az ún. református kisiskola udvarán levő romhoz kapcsolhatjuk (4–5. kép és 1. rajz).

Kocztur Éva írta,²⁷ hogy a kisiskola melletti romoknál, pinceásáskor csontvázakat találtak. Az épület egyik téglafalát szét is verték.

Az 1960-as években a kisiskola K-i részénél²⁸ még – a ma már nem látható – É–D-i irányú, két és fél méter hosszú és tizenöt-húsz cm magas, habarcsos téglából készült falat figyeltek meg. A fal környékén, állítólag, sűrűn rétegezett csontvázakat találtak.

A rá merőleges, K–Ny-i irányú, fűvel erősen benőtt falból egy két és fél méteres részlet látszott.

A falmaradványokat az ún. Vártemplom alapfalaival kell azonosítanunk. Itt, a Várdombról Ny felé levezető út baloldalán, a volt református iskola alatt (K-re) levő, ma már elpusztult téglalabotzat maradványait a lakosság Vártemplomnak nevezte (1. rajz).

A templom elnyúlhatott – a ma már nem látható – iskola-illehely környékére. Ezen a területen földmunka közben több – pontosan meg nem határozható –, cellaszerű helyiséget láttak a negyvenes években (6. kép).²⁹

Az itteni romok meghatározásánál az 1766. március 14-én kelt leírás segít.³⁰ Ebben egy roskadozó faoratoriumról (fatemplom) írnak. Ez a fatemplom a mai református lelkészlak udvarán állt, az említett romoktól harminc-negyven méterre D-re (1. rajz).

A leírás szerint: ettől körülbelül negyven lépés távolságra lefelé, a hegy lábánál (ad pedem ipsius montis) egy hajdan kiváló nagyszerűségű, kimagasló tornyával együtt szilárd anyagból épült – a török által elpusztított – templomot is találhattunk. A templom – 1766-ban még meglévő – magas szentélye kiemelkedett a romokból. Feltétlenül ez lehetett – a lakosság által emlegetett – Vártemplom.³¹

Az 1748. évi Visitatio-ból még többet tudunk meg. „A reformátusoknak a falu közepén levő temploma (a lelkészlak udvarán álló faoratorium) közel van az összedőléshez. A faoratorium melletti haranglábban egy fél mázsás harang függ; katolikus eredetét mutatja, hogy egy szentnek a képe volt rajta; ezt a reformátusok levették, de nyomai még megvannak.”³²

26. Ld. 1–2. jegyzetet.

27. KOCZTUR 1964... 58.

28. SZAM A.–SZIRMAI K. jelentése. 1964. RRM RA. Ltsz. 997/IV/20/8–9.

29. MÁRTON I. szóbeli közlése.

30. Kaposvári Állami Levéltár. Ao. 770. prot. 23. 458–469.

31. NAGY I. kézírata. OMF Levéltár. RRM RA. Ltsz. 2663. IV/20/59. és IV/20/64.

32. Visitatio Canonica Archidiaconatus Segesdiensis. Ao. 8/9. 1748. p. 464–465. Archivum Episcopatus Vespriensis.

4. A volt ref. kisiskola környéke (Fotó: Magyar Kálmán). – 4. Die Umgebung der ehemaligen reformierten Kleinschule.
(Photo: Kálmán Magyar).

5. Az általános iskola udvara (Fotó: Magyar Kálmán). – 5. Der Hof der Grundschule (Photo: Kálmán Magyar).

A községi temető „az egykor igen nagy egyház romjai” mellett van. A temető helyén, a volt református iskola udvarán és a domboldalon levő kertben „több csontvázat talált Bódis Géza ref. tanító”. A csontok mellett egy méter széles alapfalat fedezett fel. Ezek a romok az iskola régi illemhelye környékén – ma már föld alatt levő – falmaradványokkal azonosíthatók.

Az 1721. évi decimália-ból megtudjuk, hogy a „hed-rehelyieknek kőből és téglából épült igen szép szent-egyházuk van, amelynek szentélye, tornya, kápolnája és sekrestyéje – a hajó négy falával együtt – még most is fennáll. Régebben kriptája is volt. Kiris György hatvan éves lakos szerint »fiatal korában« (vagyis 1680–90 táján) a régi kőtemplom falán egy angyalképet látott.” Ugyanitt szerepel, „hogyan az új lakók pedig (a templom) alapjaiból építettek maguknak fa, illetőleg téglaimaházat”.³³

Egy 1714-ből ismert conscriptio-ban csak egyszerűen templom desertum, locus castelli adat szerepelt.³⁴

Az 1695-ös úrbéri összeírás még világosabb képet ad: „ennek a templomnak két tornya volt és hajdan

nagyon szép épület lehetett. A reformátusok ezt a romos épületet használták a faoratoriumuk elkészültéig”.³⁵

Egy korabeli lelkész adatgyűjtése szerint: „... az ő idejében még megvoltak a ref. templom közelében egykor létezett hatalmas, középkori templom pillér-talapatjai és az istentiszteletre várakozó ref. atyafiak ezeken szoktak üldögdélni...” Néhány éve a ref. tanítói udvar kijáratánál valóban három egy öles oszloptalapatot találtak földmunka során. Ennek alapján a XVII. századi leírást kiegészíthetjük azzal, hogy „az elhagyott templom két toronnyal ellátott, nagyszerű építmény...”, vagyis egy háromhajós bazilika volt.³⁶

A szórványos adatokból egy eddig teljesen ismeretlen egyház lokalizálható. A mai kisiskola helyén, illetőleg előtte (a ref. templom környékén) egy román kori és a XIV. században már biztosan álló, kéttornyos, háromhajós, kápolnával és sekrestyével rendelkező hatalmas és nagyon szép, belül freskóval díszített, kő- és téglae gyház fedezhető fel.³⁷ Ez a reprezentatív, So-

6. A ma már nem látható templomromok helye (Fotó: Magyar Kálmán). – 6. Die Stelle der heute nicht mehr sichtbare Kirchenruinen (Photo: Kálmán Magyar).

33. Inquisitio Cottus Simighiensis intuiti A catholicorum... Archivum Episcopatus Vesprimiensis, Miscellanea No. 14. a., valamint Simighiensis et Zaladiensis comitatum decimalia, capsza 74. Veszprémi Káptalani Magánlevéltár. PESTY F. szerint (i. m. 1864. 255–56.) az öregek a közrég történetében 300 évre, vagy az 1500-as évek közepéig tudnak visszaemlékezni.

34. OL. Urbaria et Conscriptio fasc. 7/50. p. 14. Müvtört. Dox. Közp. Forráskiadványai IV. Urbaria et Conscriptio 1. füzet. ABOS-KYSKAPUS (1–25. fasciculus)

Müvtört. Adatok. Bp. 1967. 290–291. (A továbbiakban: Urbaria et Conscriptioes...)

35. U. et C. 1695. OL. PAKAY ZS. jegyzése. (RRM RA. Ltsz. 2663/IV/20/59. Pót. 1–2.)

36. Ld. 20. jegyzet, valamint MÓZNER L. adatait. (RRM RA. Ltsz. 2663/IV/20/59.5.)

37. Tulajdonképpen Somogy megye második, biztosan lokalizálható, nagyobb szabású bazilikája. Megvédése, környékének biztosítása fontos feladat.

mogyban szinte egyedülálló bazilika lehetett Hedrehely esperesi, plébániatemploma (1. rajz).

Az eddig ismeretlen egyházat – a XVI. század derekán – pusztíthatta el a török. A XVII. századi összeírás már ezért írta, hogy „... hajdan volt egy kéttornyú, fényűző épületű templom... A templom boltozata és a tornyok középső része (erre az időre) bedől”.³⁸ A reformáció után a reformátusok használták – a lelkesi udvarban levő – fatemplomuk elkészültéig. Ez az 1695-ben már álló és 1748-ban pedig összedülő félben levő faoratorium a nagyobb, középkori templom maradványaiából épült.

S ezzel meghatározható a hedrehelyi templomok időrendi sora. Már világos, hogy a XVIII. század második felében (1771-ben) a faoratorium helyére építették a református téglatemplomot. S ez az új egyház építéséig (1898) állt fenn.

A ma is meglévő templom alapjának ásásakor (1. rajz) „egy faragott kövekből álló épületmaradványt”, vagyis véleményünk szerint a középkori, nagy bazilika alapjait találták meg. S ezekhez az alapokhoz tartozhatott a ref. iskola illemhelye környékén régebben előkerült falmaradvány.³⁹ Tájékoztató tekintve annak Ny-i vége lehetett. Kiderült az is, hogy a középkori és az újabb községi temető az ún. nagy templom környékén feküdt. Egészen a XVIII. század második feléig, illetőleg a végéig ezt használták. Az 1815-ös Visitatio-ban már az szerepel, „hogy a temető a községen kívül van... és a nem katolikusok temetőjéhez kapcsolódik”.⁴⁰

A temetőhelyek meghatározása bizonytalanabb a templomok lokalizálásánál. Kérdéses a Várdomb, vagyis a ferences kolostor dombjának déli agyagpartja után következő Szentos domb meghatározása. A népi emlékezet szerint⁴¹ „itt egy-két évszázaddal ezelőtt használt temető volt”. Erre lenne bizonyíték – az 1940-es években még látható – több besüppedő sírhely. Valószínűleg temető lehetett a Szentos dombtól K-re levő kiemelkedésen is. Az innen előkerült sok csontváz után kapta a Csontos vagy Csonta elnevezést.⁴²

Talán nem tévedünk, ha ezeken a dombokon is régi, középkori temetőt, esetleg templomot keresünk.⁴³

Alig vitatható, hogy Hedrehely külvárosi temploma a Böczör pusztától É-ra „... a telkes jobbágyok meze-

jén” említett „minden különös elnevezés nélküli egyház” lehetett.⁴⁴ Ez az építmény – a mai falun kívül – a Szentegyház-gödre feletti teraszos, ún. Templomdombon állt. Ma már csak téglatörmelékek jelzik a másikat (?), először a XIV. században említett hedrehelyi egyház feltételezhető helyét.⁴⁵

A KÖZÉPKORI FERENCES KOLOSTOR TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ADATAI

A három oldalról járhatatlan mocsárral körülvett, É-ról egy őskori eredetű földvárrel védett mezőváros ún. Várdombján a legelőbbet említett ferences kolostort találjuk (1. rajz).

A kolostor alapítójára és az alapítás dátumára vonatkozó adatok erősen bizonytalanok. Talán Ujlaki vajda és familiárisai között kereshetjük az alapítót. Valószínűleg az ő idejükben, a XV. század második felében épülhetett. Egyelőre csak az bizonyítható, hogy a vajda az ingatlan birtokkal nem rendelkező obszerváns ferenceseket különösen támogatta.⁴⁶ Mindenesetre a hedrehelyi ferencesekről csupán 1504-ből tudunk. A házfőnökök névsorát 1529-től jegyezték fel.⁴⁷ A kegyurakat egyáltalán nem ismerjük.

Az összeírásokban 1531-től csupán a községben birtokos Fajsziak, Margai János és Bodó Farkas szerepelnek. 1536-ban – az említettekén kívül – Ellyevölgyi László, Ipolyfő János és Ördögh Máté itteni portáiról tudunk. Hat évvel később még Drági Ferenc és Horváth Gergely özvegyének itteni birtokai ismertek. 1542–1552 között pedig a híres várkapitány, Alya Máté szerepel a Hedrehelyről készült összeírásban.⁴⁸

A káptalani ülések jegyzőkönyveiben sincs utalás a kegyurakra. 1531-ből csupán annyit tudunk, hogy a nagyváradai egyetemes káptalanon az itteni házfőnök: Atyai Péter részt vett.

Atyainak különben is fontos szerep jutott. Ő kezdte el írni Hedrehelyen az első tudományos igényű latin–magyar szótárt.⁴⁹

A kolostor jelentősnek és népesnek mondható, mivel 1535-ben tizenhét szerzetes: kilenc miséspap, két növendék és hat segítőtestvér élt benne.⁵⁰ Az erre vo-

38. Urbaria et Conscriptioes 4. füzet. 1975. 86.

39. MÁRTON I. (szóbeli közlése szerint) még látta az elbontott illemhely környékén a falakat.

40. Visitatio Canonica Archidiaconatus Segesdiensis. Ao. 1815. Veszprémi Püspöki Levéltár.

41. PAPP J. és négy alsó szomszédjának emlékezete szerint „a besüppedő sírhelyek ma is láthatók”. (RRM RA. Ltsz. 2663/IV/20/59.5.)

42. Uo.

43. KAIZER N.: Ferencrendi zárdák Magyarországon és a társországaiban hajdan és most. Bp. 1917. Kézirat. (Ferencrendi Könyvtár és Levéltár. Bp. 36.) (A továbbiakban: KAIZER 1917...) Szerinte a Hedrehelyen esetleg levő öt egyházas hely így azonosítható. Véleményünk szerint csupán két plébániája, illetőleg egy ferences kolostora volt.

44. Visitatio Canonica Districtus. Csököly. Ao. 1824. C. III. § 3. V. P. L.

45. Szántáskor téglá és faragott kő került elő. PESTY 1864... 255–56.

46. KUBINYI 1973... 20–21.

47. CSANKI D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadkorában. II. Bp. 1894. 578.; KAIZER 1917... 36. és KARÁCSONYI J.: Szent Ferenc rend története. II. k. Bp. 1924. 405. (A továbbiakban: KARÁCSONYI 1924...) 1517-től szerepel az ozorai őrség kolostoraként.

48. PÁKAY ZS.: Somogy megye dicális összeírása. Kézirat. 1971. RRM RA. Ltsz. 1997/1–3. (A továbbiakban: PÁKAY 1971...) 1531/4.5., 1467/2.2., 1468/6.42., 1548/8.67., 1549/8.76., 1548.12., 1549.16., 1550/3.49., 1552/6.93.

49. MELICH J.: A Gyöngyösi latin–magyar szótáredék. XVII–XXII. I–XXX. I. Bp. 1898.

50. KARÁCSONYI 1924... 74.

natkozó forrás nem sokkal azután keletkezett, hogy a Bécs ellen induló török had 1532-ben Kágyai Ferenc miséspapot és Bodméri Ferenc segítőtestvért – két másik társával együtt – megölte és a kolostort kirabolta.⁵¹

A török meg-megújuló támadása után, 1542-ben a váradi egyetemes káptalan engedélyezi, hogy a hederhelyi kolostor szerzetesei két lovat és egy kocsit tartassanak, menekülés céljából.⁵²

1544-ből, a nagyváradi közgyűlés jegyzőkönyveiben már az szerepel, hogy az ozorai őrség kolostorai – a hederhelyi s a csákányi kivételével – mind megsemmisültek. Ekkor csatolták a hederhelyit a szentléleki (Zala m.), másképpen dunántúli őrséghez.⁵³

Két évvel később a török újra Hedrehelyig tört. Ekkor rendelte el a ferencrend nagykáptalanja a hederhelyi kolostor felhagyását. A június 13-i nagyváradi káptalan szerint a rend – a törökök állandó támadása miatt – 1544–46 között (más öttel együtt) a hederhelyi kolostort is elveszítette.

A ferencesek ekkortájt költözhetek el Hedrehelyről. Az 1550-es nagyváradi káptalanon már a hederhelyi kolostor képviselője nem vett részt.⁵⁴

A kolostor épülete gyors pusztulásnak indulhatott. Hiszen Somogy megye közgyűlésének megbízásából Perneszi Péter alispán 1550. március 3-án levelet írt Thaeryék Tamás nagykanizsai várnagynak⁵⁵ „és kérve-kéri, hogy saját, valamint Nádasdy Tamás katonáival, szolgálival és jobbágyaival jöjjön Hedrehelyre és akkor ő is minden erejével rajta lesz, hogy lerombolják és földdel egyenlővé tegyék a kolostort”. Biztos értesítést kapott ugyanis, hogy a törökök fel akarják építeni és elfoglalva tartani a szent ferencendi atyák hederhelyi kolostorát; márpedig, ha ezt megteszik, akkor, biztos, hogy egész Somogy megyét elfoglalják. 1554-ben, a Nádasdynak írott levélben szerepel, hogy „... egy kémem izente, hogy Hederhelbe az klastromba be akar szállani a török. Immár 15 napja, hogy elküldtek portára ez végből, mihelen emberük meg jó, azonnal bele szállanak”.⁵⁶

Kerecsényi szigeti várnagy is állandóan zaklatja Kálmánca és Hedrehely környékén a törököt. 1555. március 13-án például ezt írja: „... a hederheli klastrom csinálását elhatták a törökök, azt izente a budai basa Dervis bégnek – úgymond – várd meg addig,

amíg az én emberem meg jó az portáról, nem szükség azt csinálnunk, hanem menjünk az várak alá”. Az eredményes szigeti kitöréseket, támadásokat és megelőző harcokat mutatja, amikor így ír Kerecsényi: „ez Kálmáncheit is elégetem ... , mert sok gonosz ember vagyon benne”.⁵⁷

Véleményünk szerint az 1554–55-ös somogyi török hadjáratnál pusztulhatott el végérvényesen a hedrehelyi kolostor. Oly annyira, hogy a török kiűzéséig már nem is szerepel a forrásokban.

Ettől az időtől kezdve persze a források magára Hedrehelyre is alig utaltak. Annyit tudunk 1553-ban, hogy Nagy Máté, Magyar Bálint, Mérei János és Margai János és Selpi István a birtokosa. Az 1564-es összeírásokban Magyar Bálint nevén is találunk nyolc portát. Az 1554. évi török adólajstrom is feljegyezte. Ekkor már hét háza szerepel. Az 1567-ben készült török összeírás alig tizennégy házat talál. Somogy megyében pedig 1599-ben egy helysére mindössze 19 ház jut. Ezek között olyan települések is vannak, mint az „azelőtt igen népes mezőváros”, Hedrehely.⁵⁸

Az 1660-ban a szigligeti vár tartozékai között található Hedrehely kolostorát a XVII. századi összeírás sem említi. Az itt szereplő leírás: a régi kastély alapjáról és romjáról, valamint az azt körülvevő húsz lépés széles árkáról és kettős földerdőtéséről a ferences kolostorra, illetőleg annak erődítetttségére vonatkozik.

Végző soron ekkor az épület romjai és az árkok is jól látszanak. Valószínű az is, hogy nem a török tette a földdel egyenlővé, mint ahogy árkait sem ők temethették be. Mindenesetre 1714-ben már a „vár” romjai és erődítményei többnyire a föld alatt voltak.

1851-ben Fényes Elek csupán „a régi várának látható romjairól” tesz említést. Ez az erődített, várrá alakított ferences kolostorra vonatkozhat, mivel a váron kívül levő kolostorromokat feltétlenül külön felsorolnák a források.⁵⁹ Csupán a község 1870-es telexkönyvi térképén⁶⁰ tüntették fel újra a kolostort. A Műemlékek Országos Bizottságához 1901-ben küldött főispáni jelentésben „Hedrehely ferences zárdájának alapfalai” szerepeltek.⁶¹ A román kori bazilikáról és a várkastélyról már egyetlen jelentés sem tudott.

Az egykori kolostorra az I. sz. általános iskola kertjében, a régi Várdomb É-i és K-i részén előkerült lele-

51. KAIZER 1917... 36. Az átvonuló szultáni had egysége főképpen zsákmányszerzésből kerülhetett Hedrehelyre. (SZAKÁLY F.: A babócsai váruadalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 1971. 51.) (A továbbiakban: SZAKÁLY 1971...) KAIZER 1917... 36. és KANYAR 1967... 49.

52. KAIZER 1917... 36. és SZABÓ GY.: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp. 1921. 263.

53. Uo.

54. RRM RA. Ltsz. 2663/IV/20/59.3.

55. BUNYITAY V.–RAPAIĆ R.–KARÁCSONYI J.: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás karából. I–V. Bp. 1902–1912. V. k. 307.

56. KARÁCSONYI 1924. 74. és KOMÁROMY A.: Magyar levelek a XVI. századból. Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz 1553–1562. Történelmi Tár (Új folyam) 7/1906/116–117. (A továbbiakban: Történelmi Tár...)

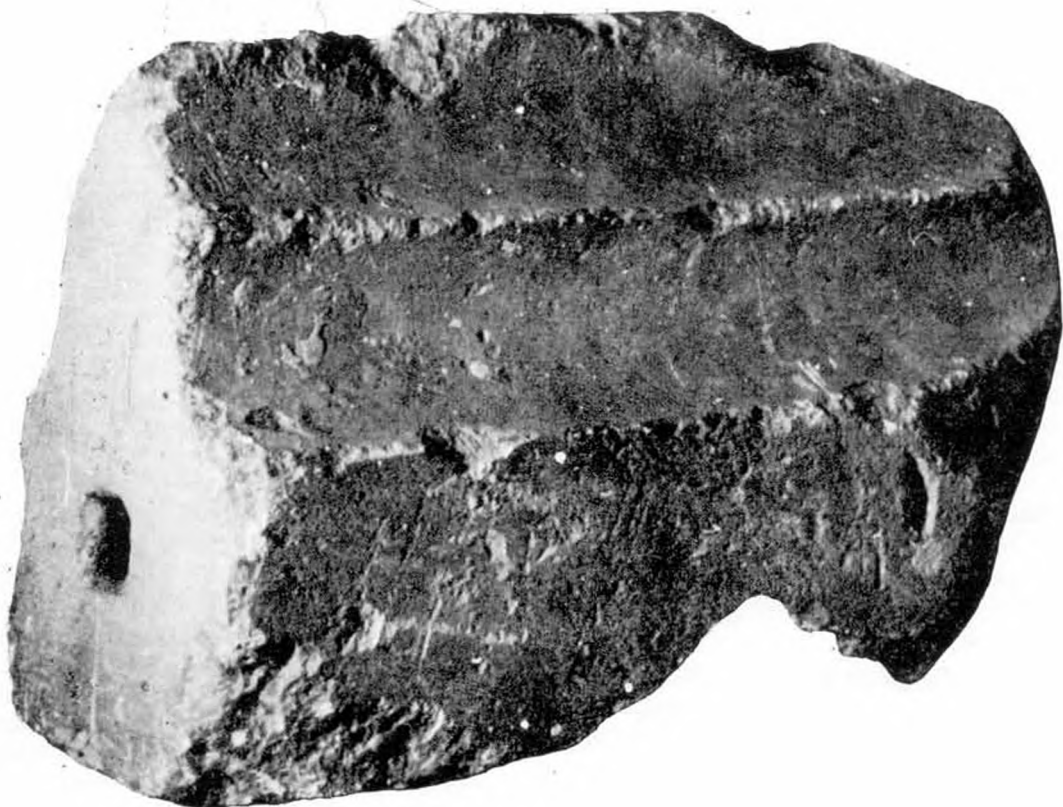
57. Történelmi Tár 7/1906/132. és 9/1908/221.

58. PAKAY 1971... 1553/2.52., 1564/4.123., 1673/17.73. CSANKI... Somogy vármegye. 75. T. MÉREY K.: Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után. Szigetvári Emlékkönyv (szerk.: RUZSÁS L.) Bp. 1966. 165. (A továbbiakban: MÉREY 1966...)

59. FÉNYES E.: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. 96.

60. 69–70–71. és 71/a helyrajzi számon.

61. MOB 1901/50. sz. j. I.

7–8. Gótikus borda, mészkő (Fotó: Gözsy Gáborné). – 7–8. Gotische Rippe, aus Kalkstein (Photo: Frau Erzsébet Gözsy).

9. A kolostortól ÉK-re megmaradt sáncmaradványok (Fotó: Magyar Kálmán). – 9. Die nordöstlich vom Kloster erhalten gebliebene Schanzreste (Photo: Kálmán Magyar).

10. A sáncmaradványok részlete (Fotó: Magyar Kálmán). – 10. Ein Teil der Schanzreste (Photo: Kálmán Magyar).

tek utaltak. A kert É-i részénél – a cölöpkerítés ási – égetett agyagkorsót találtak.⁶² Elbontására az iskola udvarában heverő különböző faragott kötőredékek, téglák vonatkoztak (1. rajz).

A keletelt templom szentélyének alapfalait is főképpen a harmincas években szedték ki. A bontási szemtanúi szerint a nyolcszög három oldalával végződött. A benne talált csontvázon fekete ruhafoszlányok kerültek elő.

A szentély padozatát eredetileg négyszögletes téglákból rakták ki. Környékén – a bontási törmelékben – szürke homokkőből készült kőfaragványok: egy pajzsalakban végződő, gótikus zárókö, nagyszámú gerincborda (7–8. kép) és párkánykődarabok, valamint egy félkörös díszítéssel és W + alakú bevéséssel ellátott világos vörösmárvány oltárkö (?) feküdtek.⁶³

A ferences cellák – többnyire földben levő – alapjai mellett félköralakú, illetőleg hosszú, bordázott díszű mészkőfaragványokat találtak. A romterület északi részén levő – erősen feltöltődött – kút környékén rengeteg középkori téglá, faragott kő hanyódott.⁶⁴

A telkekre kiosztott kolostor területén állandóan turkálnak, kutatnak. Kő-, illetőleg téglabányászás közben több, ma már javarészt ismeretlen leleteket találnak. A kútból egy óriási malomkővet, illetőleg három díszített elefántcsontfaragványt emeltek ki.⁶⁵

1952-ben⁶⁶ a kolostorrom alig látszott ki a törmelékben. Északi és nyugati fala azonban szabadon volt. Az északi fal mentén megfigyelhetők a téglabontás nyomait.

A Ny-i fal maradványa egyenesen, majd ívelten futott. A romtól hat-hét méterre a kétméter átmérőjű kerek mélyedés jelezte a kút.

A visnyei út mentén húsz-húsz m-es távolságban másfél méter magas, kerek építmények (toronyok?) is látszottak. Ezek, a kolostor romjától K-re, 50–100 m-re húzódó szabályos félköralakú dombvonulattal (földszáncsal), a várszerűen megerősített kolostor külső védelmi vonalai lehettek⁶⁷ (9–10. kép).

Az 1950-es években folytatott iskolaépítés következtében tovább pusztultak a romok. Ekkor⁶⁸ sok faragott követ hordtak el, illetőleg építettek be az iskola alapfalait.

1965-ben – ismeretlen tettesek – nagy gödröt ástak a monostor területén. Követ és téglát termeltek ki. Az ezután kiszálló régészek⁶⁹ már az alapfalakat is alig találták meg.

1970-ben megállapíthattuk, hogy a Visnye felé vezető út melletti dombon részben megvannak a kolostor maradványai. Az általános iskola területén, Vincze Ferenc és Majoros János telkén követhetjük a nyomokat.⁷⁰ A Vincze telektől É-ra egy zömök tégláépítmény maradványa bontakozott ki. A Majoros telekhez közel eső területen (É-on) az erősen feltöltött kút nyomait is megtaláltuk⁷¹ (11–14. kép).

A romok pontos behatárolása és meghatározása leletmentő ásatás indítását tette szükségessé.⁷²

62. MÁRTON I. szóbeli közlése.

63. RRM RA. Ltsz. 2663/IV/20/59.5.

64. Uo. és RRM RA. Ltsz. 1998/IV/20/12.3.

65. RRM RA. Ltsz. 2663/IV/20/59.5.

66. RÉPAY L. szóbeli közlése.

67. MAGYAR K. RRM RA. Ltsz. 1751/IV/20/2., valamint az 1970–1978 között végzett helyszíneléseink is ezt igazolják.

68. RRM RA. Ltsz. 2692/IV/20/65., valamint MÓZNER L. RRM RA. 2663 Ltsz. 4. p. szerint: az 1950-es évek elején az új iskola építéskor RÉPAY L. minden figyelmeztetése, kérése ellenére újabb faragott kövek tűntek el az iskola alapfalaitól...

69. Az 1960-as évek elején KOCZTUR É., SZÁM A., SZIRMAI K., 1970-től a szerző.

A FERENCES KOLOSTOR RÉGÉSZETI KUTATÁSA

A szerző által vezetett leletmentő ásatásra 1973-tól, elég mostoha körülmények között került sor.⁷³

Elsődleges célunk a ferences-szabályokból ismert kolostornak és templomának helyezkedése, illetőleg a főbb méretek meghatározása lehetett (2. rajz).

A rövid időre szabott kutatásnál az 1. sz. kutatóárokkaival kezdtük el a kolostortemplom régészeti vizsgálatát. Vagyis a templom szentélyrése közelében a DK-i támpillértől 11,5 m-re É–D-i irányú, 39,5 m hosszú és 2 m széles kutatószelvényt nyitottunk (15. kép és 2. rajz). A szelvény D-i felében az 1,1 m széles saroktámpillér feltárását kezdtük el. Ezután továbbhaladva Ny–K-i irányban megtaláltuk a déli szentélyfal 1,2 m széles alapját. A szentélyhez délről csatlakozó hajófalat később tártuk fel. Rögzíthetjük a templom déli szentélyfalához a Ny-i részen csatlakozó diadalívet (2. rajz) is.

Mindenütt ledőlt téglafalmaradvány, törmelékes feltöltés, illetőleg vas szögek, bronzrög, zöldmázás téglák és újabb kori bontásra utaló XIX–XX. századi cserépek kerültek elő.

Viszonylag könnyen behatárolhattuk az északi szentélyfal, illetőleg a hozzá csatlakozó diadalív kiszedett falárkát. A szentélyfal közelében, a szentélyben összedobált embercsont-maradványok: lábszár, állkapocs került a napvilágra. Az összetört csontokat egy újabb kori turkáláskor áshatták el. A szentély belsejét – a középkori járósínteket – ezzel a beásással vághatták át.

Fontos eredmény volt az északi szentélyfalhoz csatlakozó kolostor K-i szárnyának meghatározása⁷⁴ (16. kép). A pusztulásra vonatkozó lényeges szinteket is megtaláltuk ezen a részen. Megfigyeltük, hogy az északi szentélyfalhoz csatlakozó vékony, téglatörmelékes csík felett egy huszonhat cm vastag, döngölt agyagsáv húzódott (3/1–3/3. rajz). Az agyagrétegek felett a tizenhat cm széles égési, pusztulási réteg tűnt elő. A benne levő égett gerenda- és hamunyomok a kolostor leégésére utalnak.

A kolostorszárny belsejében – téglából kirakott – járósínt maradványai mutatkoztak.⁷⁵

A kutatószelvény további szakaszán is megtaláltuk a kolostor belső helyiségeinek, celláinak alig kiszedett,

70. MAGYAR K. helyszínelésének adatai. Közölve CSORBA CS.: Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. SLE 5. 1974. (szerk.: KANYAR J.) 42–43. (A továbbiakban: CSORBA 1974...)

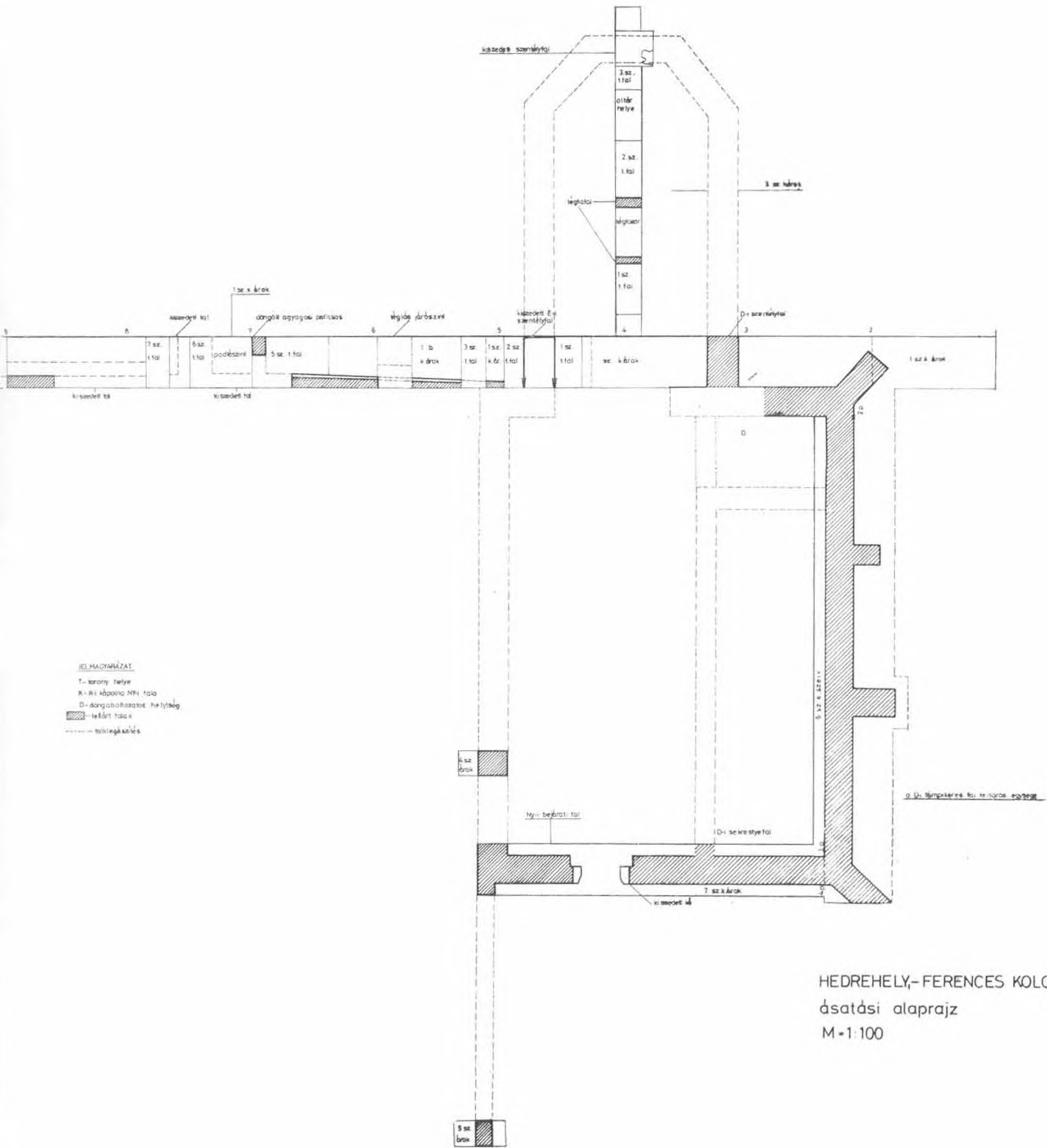
71. Uo.

72. A ferences kolostor pontos meghatározása után a többi, részben látható objektumok is lokalizálhatók.

73. A munkavégzés megindítását 1973 novemberére a megyei múzeum akkori igazgatója, dr. Bakay Kornél jelezte ki. Munkatársak nélkül, esős időben, majd fagyban folyt a munka.

74. RRM RA. Ltsz. 2413/IV/20/33–52. Ásatási Napló. 2–3. p.

75. A 6. sz. ponttól 30 cm távolságban É-ra 54 cm-re 82x 64 cm-es alapterületű szint.

HEDREHELY-FERENCES KOLOSTOR
 ásatási alaprajz 1973.
 M=1:100

2. Az 1973-as régészeti kutatás összesítő alaprajza. – 2. Der summarische Grundriss der archäologischen Forschung im Jahre 1973.

11. A kolostordomb DK-i részlete, szemben a ref. templommal (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 11. Der südöstliche Teil des Kirchenhügels, der reformierten Kirche gegenüber (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

12. A kolostor keleti vége (Fotó: Magyar Kálmán). – 12. Das östliche Ende des Klosters (Photo: Kálmán Magyar).

13. A ferences kolostor DK-i része (Fotó: Magyar Kálmán). — 13. Der südöstliche Teil des Franziskanerklosters (Photo: Kálmán Magyar).

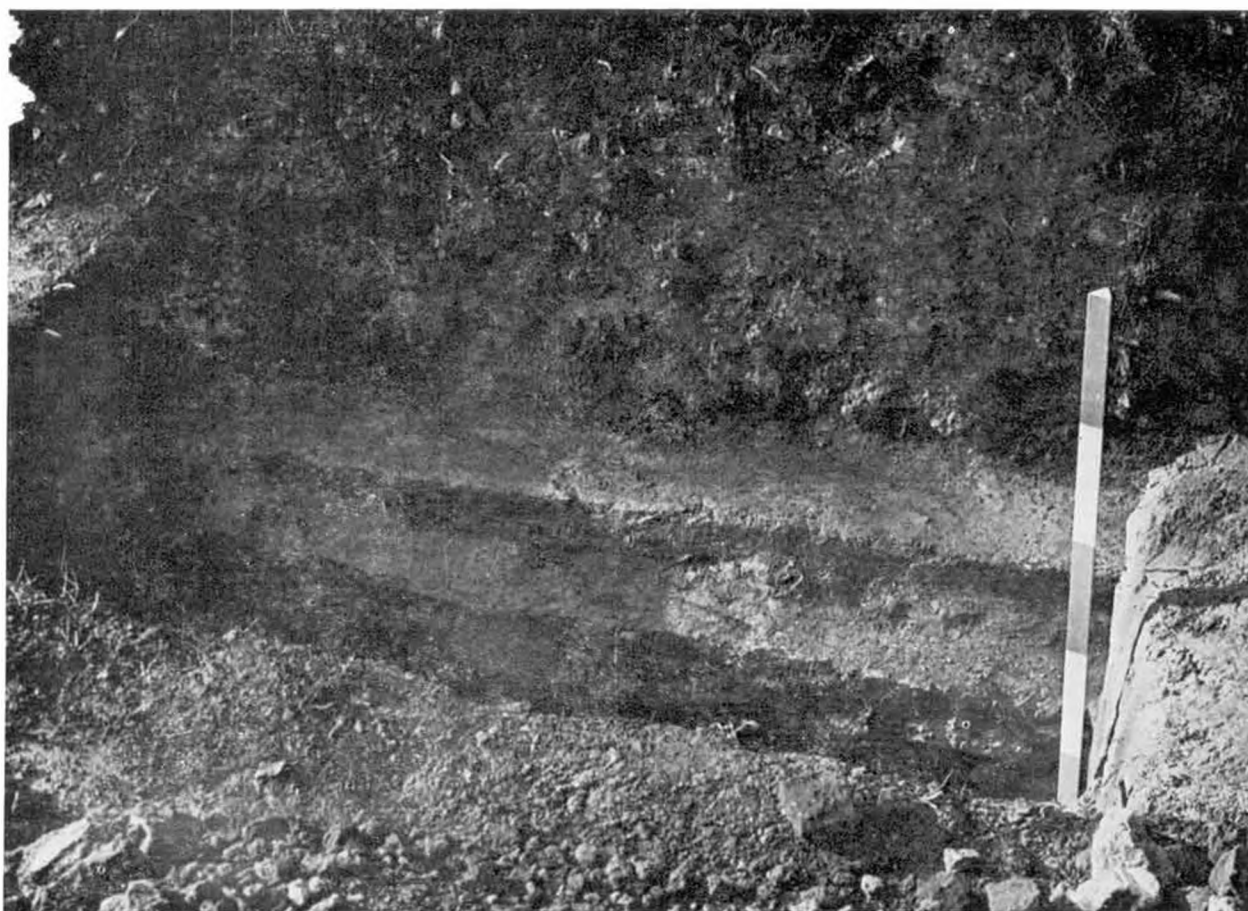
14. Törmelék és földkupac a kolostor falai helyén (Fotó: Magyar Kálmán). — 14. Schnutt und ein Häufchen Erde an der Stelle der Klostermauern (Photo: Kálmán Magyar).

15. A kolostortemplom szentélyének környéke (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). — 15. Die Umgebung des Sanktuariums der Klosterkirche (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

16. A kolostor keleti szárnya az 1. sz. kutatószelvényben (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). — 16. Der östliche Seitenflügel des Klosters (in dem Forschungssegment N°. 1.) (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

17. A kolostor Ny-i falmaradványa (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). — 17. Der westliche Mauerrest des Klosters (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

lapjával malterba rakott falmaradványait⁷⁶ (17. kép). A kutatószelvény északi végéig mindenütt előkerültek – az É–D-i irányú, enyhén ferden futó – nyugati, illetőleg másutt a K–Ny-i irányban menő kolostorfalak (18. kép).

Az alapszintek meghatározására különböző mélységű átvágásokat végeztünk. Az északi szentélyfal falárkától ugyancsak É-ra (4/1. rajz) átmetsztük a sárga agyagtöltést. A Ny–K-i átvágással a kolostor nyugati falalapját vizsgáltuk.

Az átvágás északi metsztfalában (4/2. rajz) felül barna, alul halványárga feltöltés nyoma mutatkozott. Megtaláltuk az agyaggal megerősített – 60 cm hosszú és 17 cm vastag – cölöp törmelékkel betöltött helyét is. Ugyanakkor a nyugati fal keleti szélétől fél méterre egy másik, kisebb cölöplyuk került feltárássra.

A két, agyaggal körbedöngölt cölöp egy összefüggő cölöprendszerre utal⁷⁷ (4/2. és 3/1. rajz).

A kolostor nyugati fala mentén haladtunk tovább északi irányban (3/2. és 4/3. rajz). Megtaláltuk az 1,7x1,3 m-es döngölt, belső padló szintjét, melyet a nyugati kolostorfal zárt le. A szinthez kétoldról, függőleges irányban falak (cellafalak) csatlakoztak. A falakkal lezárt kisebb helyiségnek adtuk az ún. 1. sz. cellarész elnevezést⁷⁸ (2. és 5/1. rajz).

A nyugati kolostorfal kiszedett falalapját teljes mélységig kibontottuk a 8. sz. ásatási ponttól (5/1., 5/2. rajz) 40 cm-re levő tanúfalnál. Innen követtük a falkiszedés árkat (a járószinttől 90 cm-es mélységig) (3/2., 3/3. rajz). Sikertelenül megfigyelnünk a fal alapozásának technikáját. Kiderült, hogy ezen a helyen – a fal alapjának ásásakor – húsz cm-es mélységig a bolygatlan sárga agyagba is lehatoltak. A falalap készítésekor, azzal egyidőben töltötték fel a belső helyiségek alapjait.

Az északi részen törmelékes réteget, míg délebbre vastag döngölt agyagalapot is felhasználtak. Az utóbbit szilárd cölöpsorral erősítették meg. Az agyagalap fölé murvát döngöltek, illetőleg változó vastagságú, többnyire vékony agyagcsíkokat raktak.

Az ún. 1. sz. cellarésztől É-ra tártuk fel a másik, a 2. sz. cellarészt (6. rajz). A kutatószelvény végében egy közel két m hosszú, a kolostorhoz tartozó falszakasz maradt meg (19. kép és 2. rajz).

Leletanyagot alig találtunk. Csupán az 1. sz. cellarész (nyugati) kolostorfalának kiszedett alapárkában leltünk – másodlagos helyzetben – egy XVI–XVII. századi kályhaszem-töredéket.

A kolostor falának további folytatását – az 1. sz. kutatószelvénytől É-ra nyitott – 2. sz. kutatószelvényben vizsgáltuk. Itt a kolostor nyugati falalapjának fél m széles, felfelé keskenyedő szakasza került elő. A lapos téglafalrakáson levő korom, illetőleg hamunym nagyobb pusztulásra utalt (2. rajz).

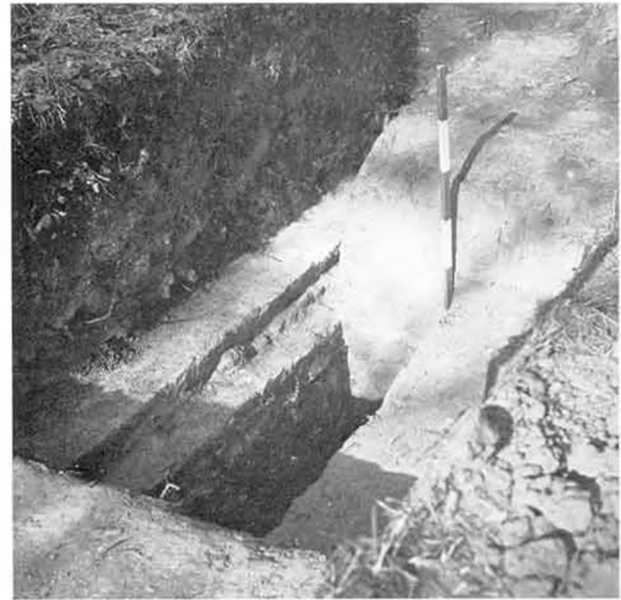
Árkunkban a kolostorfal külső széle – közel a felszínhez – feküdt.⁷⁹ A hozzá tartozó járószint K-en mintegy 50 cm-es mélységben mutatkozott. Az egyik legfontosabb metszetet az ÉNy-i sarokban figyelhettük meg. A 28 cm vastag humusz alatt majdnem hasonló vastagságú homokos törmelék húzódott. Alatta pedig egy húsz cm széles paticsos, téglatörmelékes rész következett. Legalul a nyolcvan cm vastag bolygatatlan agyagréteg szolgált statikai bázisul.

A szórványos leletanyagot csupán a jellegtelen kerámia, szeg és egy szarvast ábrázoló középkori kályhacsempe képviselte.

Ezzel a kutatóárokkel – különböző objektív körülmények miatt – a kolostor nyugati szárnyának feltárását befejeztük.⁸⁰

A templom szentélyének meghatározására nyitottuk a 3. sz. kutatóárkot (20. kép és 7–8. rajz). A humusz, illetőleg a sárga agyag alatt közvetlenül megtaláltuk az elpusztult téglaporos járószintet. Közéleben egy – nagyjából kiszedett – téglasír maradványai bukkantak elő (20. kép). Az erősen bolygatott sírban csupán embercsontok, középkori kerámia és faragott kő heverték.

A kutatóárok K-i végében, az egykori szentély zárófalának a helyén egy méter széles falkiszedés jelentkezett. Az agyagba rakott, egykori falalap a szentély zárófalának középső része volt. Ny-i irányból az előtte levő agyagpadkához csatlakozott az égett, pusztulási réteg (8. rajz).

18. A K–Ny-i irányú falalapok (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 18. Die Wandfundamente in der Richtung Ost–West (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

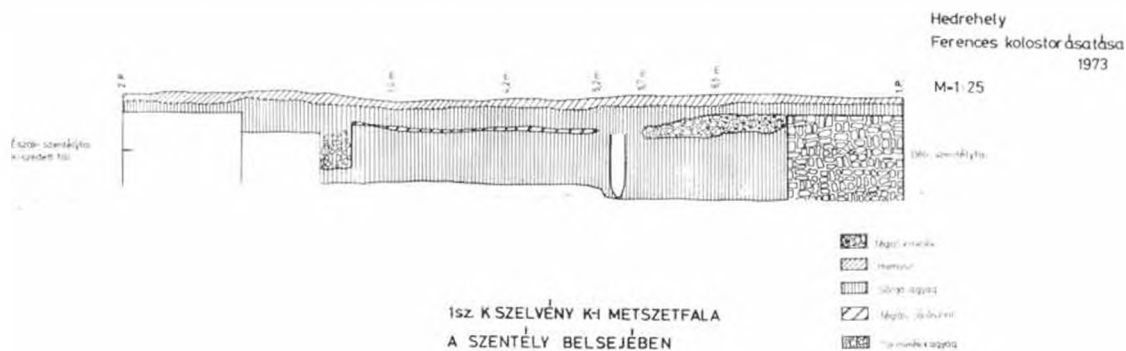
76. RRM RA. Ltsz. 2413/IV/20/32.62–63.

77. A döngölt agyaggal megerősített cölöp szilárd bázist, alapot adott.

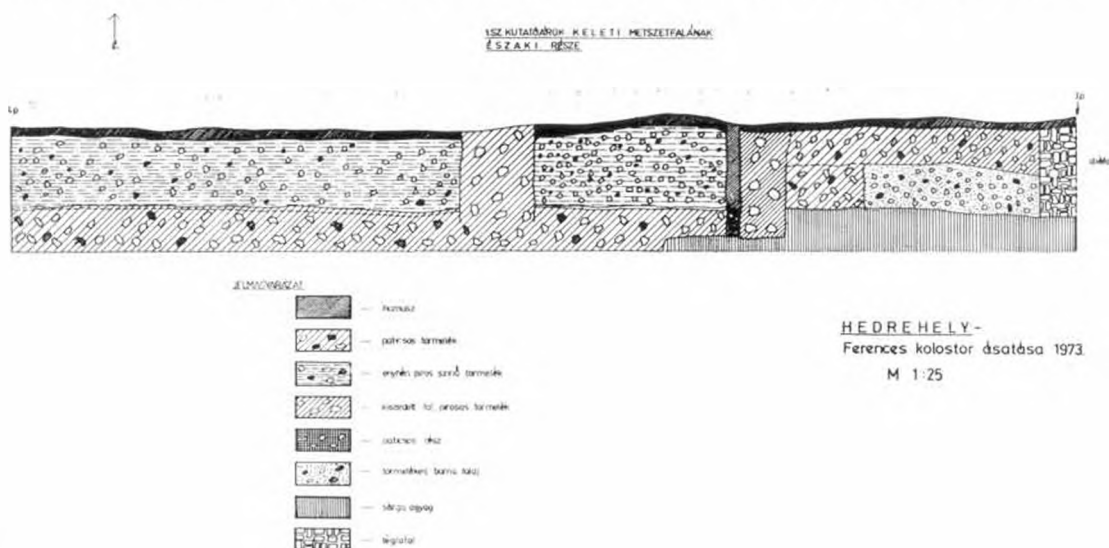
78. A cellarésznek megközelítőleg a nyugati felét tártuk fel.

79. 1,5x2,6 m-es kutatószelvényben –26, illetőleg –52 cm-es mélységben került elő.

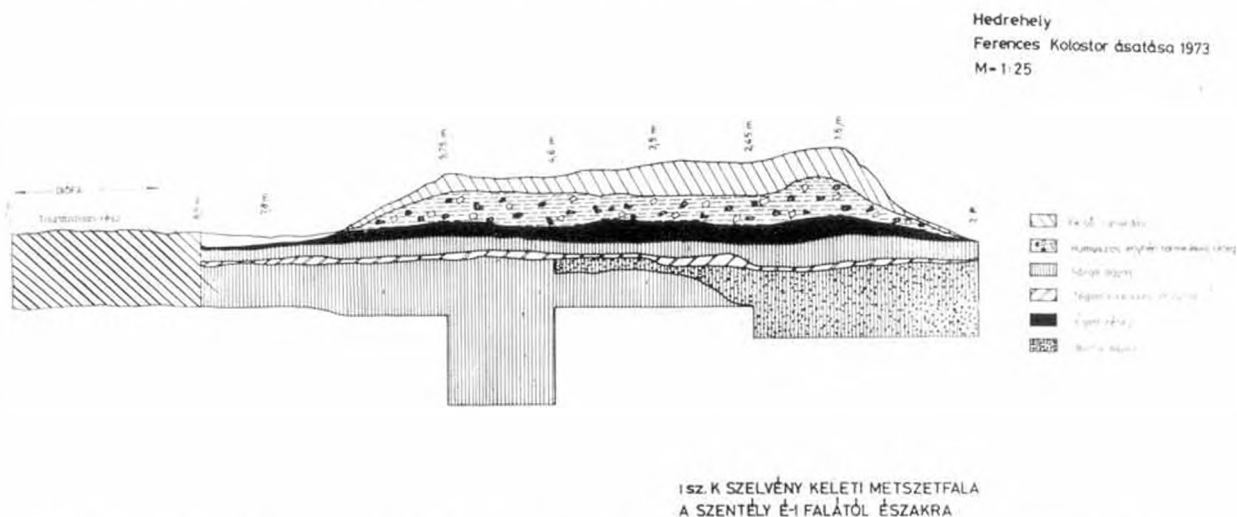
80. A magántelken folytatódó kolostorszárnyat akkor nem követhettük.

3. Az 1. sz. ksz. keleti metszetzala. — 3. Die östliche Durchschnitts wand des Forschungssegment N°. 1.

3/1. Az 1. ksz. keleti metszetzala II. — 3/1. Die östliche Durchnitts wand des Forschungssegment N°. 1. II.

3/2. Az 1. sz. ksz. keleti metszetzala III. — 3/2. Die östliche Durchschnitts wand des Forschungssegment N°. 1. III.

HEDREHELY-FERENCES KOLOSTOR ÁSATÁSA 1973

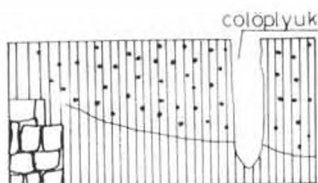

 törmelékes sárga agyag

M-1 50

4/1. Az É-i kiszedett fal É-i metszetfala. — 4/1. Die nördliche Durchschnittswand der nördlichen herausgerabenen Mauer.

HEDREHELY-FERENCES KOLOSTOR ÁSATÁSA 1973

M-1 25

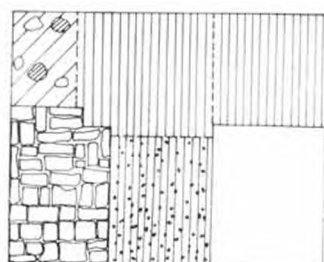
 sárga agyag

 barna agyag

 téglafal

4/2. Az 1/a kutatóárok É-i fala. — 4/2. Die nördliche Wand des Forschungsgraben N°. 1/a.

HEDREHELY-FERENCES KOLOSTOR ÁSATÁSA 1973

M-1 25

 sárga agyag

 barna agyag

 törmelék

 téglafal

4/3. Az 1/b ksz. É-i fala. — 4/3. Die nördliche Wand des Forschungssegment N°. 1/b.

HEDREHELY-FERENCES KOLOSTOR ÁSATÁSA 1973

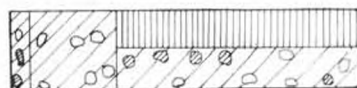
M-1 25

 kiszedett fal törmelékes helye

 sárga agyag

5/1. Az 1. sz. cella É-i metszetfala. — 5/1. Die nördliche Durchschnittswand der Zelle N°. 1.

HEDREHELY-FERENCES KOLOSTOR ÁSATÁSA 1973

 paticosos téglás törmelék

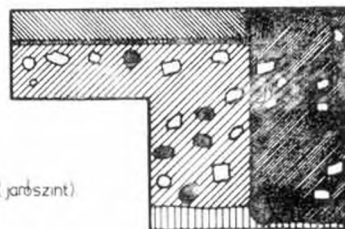
 kiszedett fal törm. része

 sárga agyag

 paticosos törmelékes réteg

5/2. Az 1. sz. cella É-i kiszedett falának É-i metszetfala. — 5/2. Die nördliche Durchschnittswand der nördlichen herausgerabenen Mauer der Zelle N°. 1.

2 sz. cella (D-i tanulósnak) D-i metszete
M=1 25

JELMAGYARAZAT

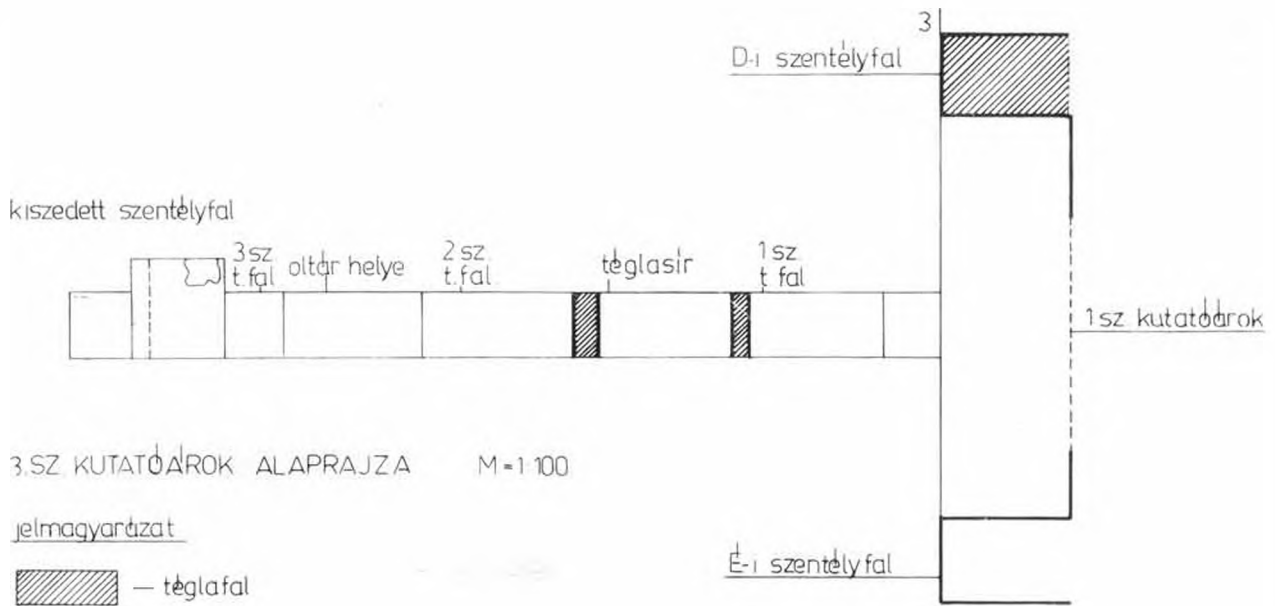
 - barna talaj (jarszint)

 - törmelékes, téglás, paticosos

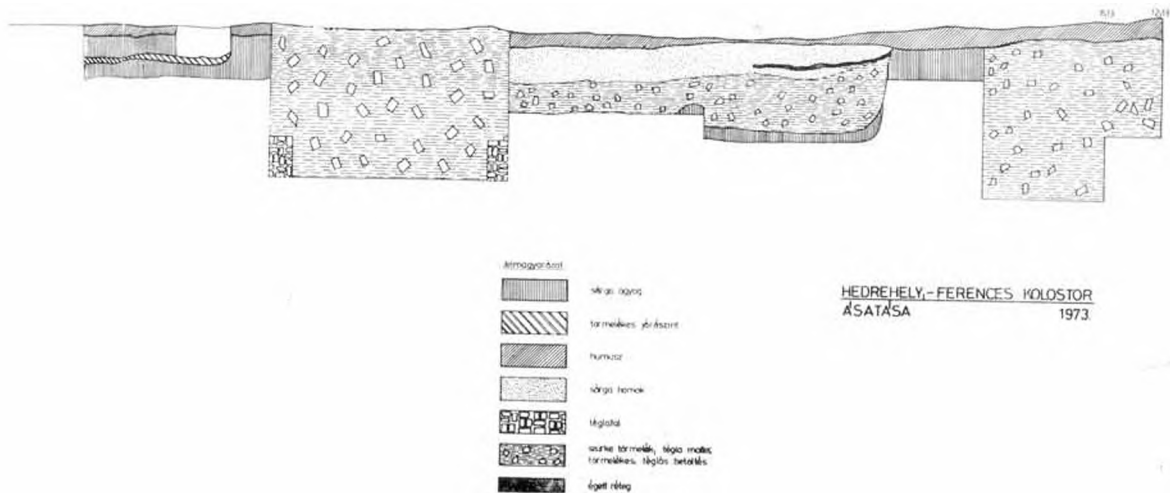
 - törmelékes, téglás, matteros

 - sárga agyag

6. A 2. sz. cella D-i metszete. — 6. Der Durchschnitt der Zelle N°. 2.

7. A 3. sz. kutatóárok alaprajza. – 7. Der Grundriss des Forschungsgrabens N°. 3.

8. A 3. sz. kutatóárok északi metszefala. – 8. Die nördliche Durchschnittswand des Forschungsgrabens N°. 3.

Az égett réteg és az alsó agyagszint között újabb törmelékfalkiszédés jelent meg. Az agyagos szint felett egy oltáralap (?) maradványára bukkantunk (8. rajz).

A szentély 14 m hosszú lehetett. A falak által bezárt szög alapján valószínűleg a nyolcszög három oldalával zárult.

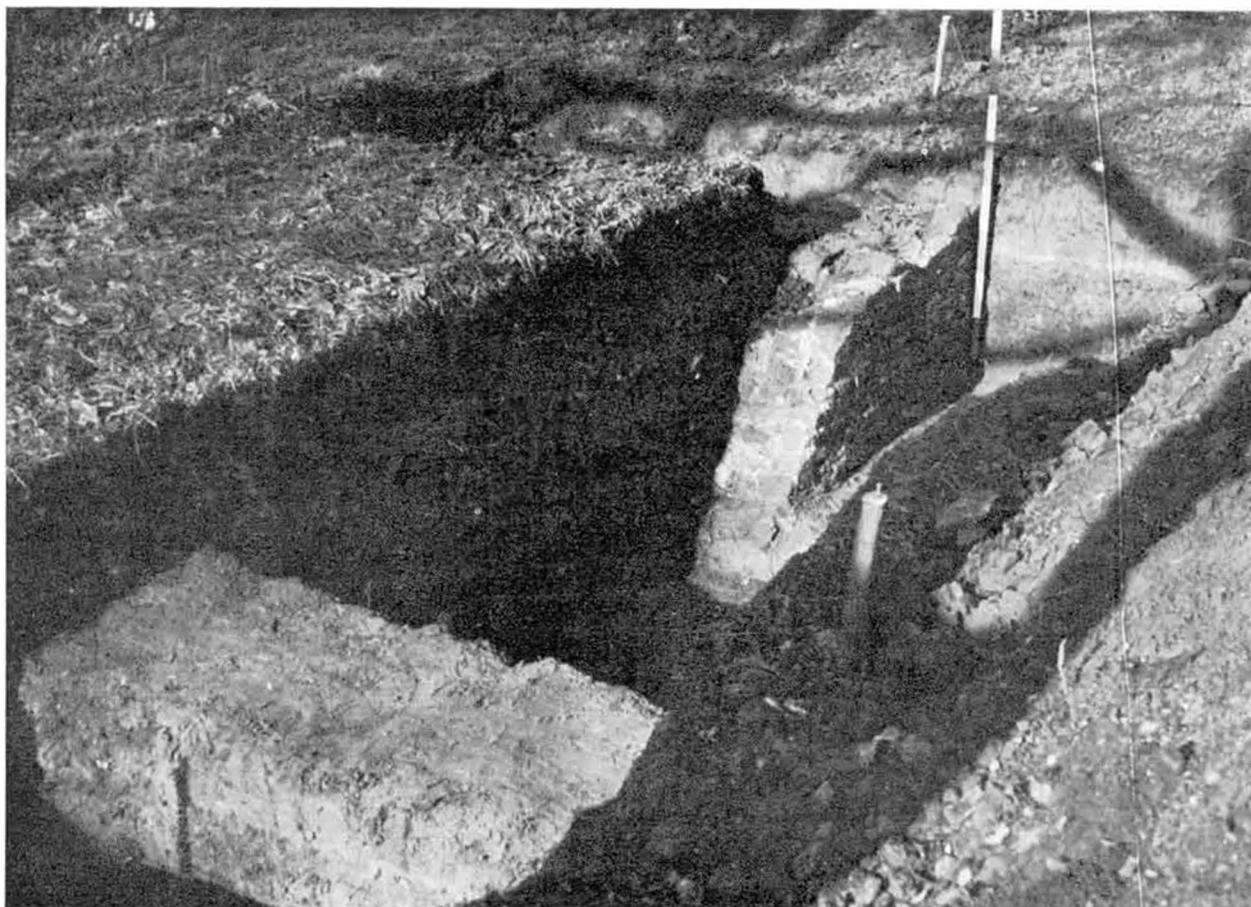
Ezután a kolostortemplom északi falának meghatározására törekedtünk. Az É–D-i irányban húzott, két m hosszú és fele széles kutatóárokban (4. sz.) a templom

hajójának 1,1 m széles északi falát tártuk fel (21. kép és 2. rajz).⁸¹

A kolostortemplom ÉNy-i végéhez csatlakozó DNy-i kolostorszárny falát az 5. sz. kutatóárokban kerestük meg. A 70 cm széles, téglából épített fal – a felszínhez közel – 34 cm-es mélységben mutatható ki (2. rajz).

A további kutatóárokban a templom D-i, illetőleg a Ny-i falát rögzíthettük (22–23. kép és 2. rajz).

81. A 46 cm magas északi hajófal előtti törmelékfalkiszédés réteget –76 cm-ig tártuk fel (RRM RA. Ltsz. 2413/IV/20/32. Ásatási Napló 8.)

19. A kolostor megmaradt falának részlete (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 19. Der Teil der zurückgebliebenen Klostermauer (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

20. A 3. sz. kutatóárok téglasímaradványa (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 20. Der Ziegelgrabrest des Forschungsgrabens N°. 3. (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

A 6. sz. kutatószelvényben a sarok, illetőleg két oldaltámpillérrel rendelkező 1,1 m széles, déli hajófal, malteros téglába rakott alapját (24. kép) fedeztük fel (2. rajz).

A nyugati templomfalat az ún. 7. sz. kutatóárokban találtuk meg (25. kép). A templom belsejében, a saroktól 4,4 m távolságra egy 80 cm széles, nyugati falhoz csatlakozó keresztirányú, ún. sekrestyefal alapja került a napvilágra. Közeliében⁸² a templom alapfalát ferde irányban beborító párkányrész két téglányi darabját is megtaláltuk (2. rajz).

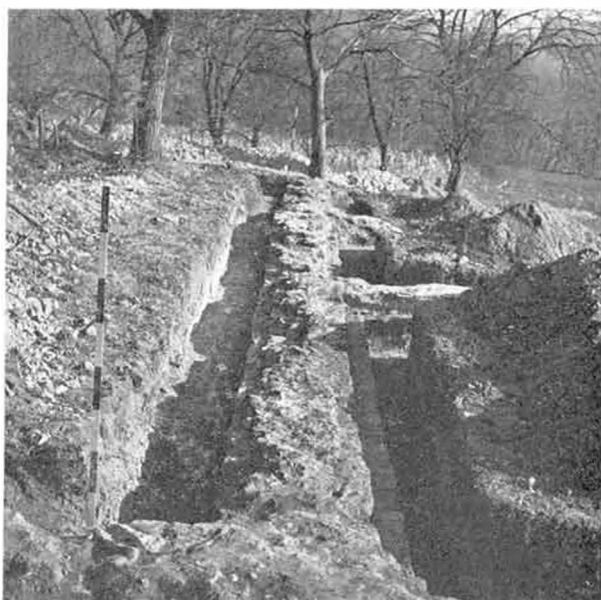
A templom 1,6 m széles bejárata a sekrestyefal DNy-i sarkától 2,5 m-re jelentkezett (25. kép). A bejárat D-i ajtókövét kiszedték. A kiszedés alatt az egykori téglabázisa megmaradt. Viszont eredeti helyén szerepelt az É-i küszöbkő. Rajta gótikus, nyolcszög három oldalával bordázott, illetőleg körte alakú, pálcatagos díszítésekkel találkozhatunk⁸³ (26. kép és 2. rajz).

82. A DNy-i falsaroktól 4,4 m távolságra két téglányi (58 cm) hosszúságban. Téglaméret: 29x17x4 cm. Itt ún. kutyanyomos téglák voltak.

83. Méretei: 70x32x27 cm. A mészkőből készített küszöbkőnek két, kiugró tagolása van. M: 50 cm, HM: 57 cm.

21. A templomhajó északi falmaradványa (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 21. Der nördliche Mauerrest des Krichenschiffes (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

22. A kolostortemplom D-i falalapja (Ny-i irányból). (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 22. Des südliche Mauerfundament der Klosterkirche (von westlicher Richtung) (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

23. A D-i falalap közeli támpilléres részlete (Fotó: Magyar Kálmán). – 23. Der nahe Teil des südlichen Wandfundamentes mit Stützenpfeilern (Photo: Kálmán Magyar).

24. A DNy-i falsarok és környéke (fotó: Magyar Kálmán.) – 24. Die südwestliche Mauerecke und ihre Umgebung (Photo: Kálmán Magyar).

25. A templom Ny-i falalapja a bejárattal (Fotó: Magyar Kálmán). – 25. Das westliche Wandfundament der Kirche mit dem Eingang (Photo: Kálmán Magyar).

26. A díszes bejárati kő (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsa). – 26. Der zierliche Stein am Eingang (Photo: Zsuzsa M. Hrotkó).

Végső soron megállapíthattuk a Ny-i bejárat fal teljes hosszúságát, amely 12,7 m. A fal ÉK-i sarkában, belül a fehér vakolat is fennmaradt. A templomhajó ÉNy-i, külső sarkánál – a kolostor déli, csatlakozó falával együtt – tártuk fel⁸⁴ (2. rajz).

Ezzel – a téli hóesés beköszönte miatt – szondázó kutatásunk befejeződött.⁸⁵

Kitűzött célunk értelmében legelőször sikerült 1. sz. É–D-i irányú kutatászelvénnyel 50 m-es hosszúságban átmetszenünk – a diadalívnel, illetőleg a keleti kolostorszárnyánál – a kolostortemplomot. Meghatároztuk a déli megmaradt, valamint az északi kiszedett szentély falát. A középkori padló-, illetőleg a járószint rögzítések a kolostor keleti szárnyának két cellája is előkerült. A kolostor járószintje alatt pedig vastag (helyenként két m-es) döngölt agyag húzódott. A lerakott vastag cölöpök köré agyagtöltést döngöltek.

A 3. sz. (Ny–K-i irányú) kutatóárokka a szentély kiterjedését, illetőleg belső metszetét határoztuk meg. Munkánk során az oltár előtti téglasír, valamint a külső, keleti szentélyfal alapja is előkerült.

A 4. számú árkunkban az északi szentélyfal két méter hosszú, 1,1 m széles és 46 cm magas téglafalának maradványát rajzolhattuk meg. Az 5. számúban előkerült a templom nyugati falához kapcsolódó déli (DNy-i kolostorszárny) 70 cm széles kolostorfal. A 6.-ban került kibontásra a templom – négy támpillérrel ellátott – 1.1 m széles, 18 m hosszú déli hajófala.

Végső soron kibontakozott a kolostortemplom megnyúlt szentélyű, hosszúkás formája. A nyugati (bejárat) zárófal 1,6 m-es szakaszánál – a küszöbök, illetőleg az É-i szépen faragott, pálcátagos, XV. század végi ajtóbéleltek alapján – rekonstruálhatjuk a templom bejáratát is.

Leletmentő ásatásunk végül is sikeres volt. Egy 34,23x12,7 m-es alapterületű kolostortemplom alapjait lokalizálhattuk az ún. Várhegy K-i részén. Kiderült, hogy – a valószínűleg nyolcszög három oldalával záródó – szentélyhez egy 20 m hosszú templomhajó is tartozik. A hajót, a DK-i oldalban (sarokban) 3–4 m²-es területen egy ismeretlen rendeltetésű⁸⁶ helyiség, míg a hajó további részén egy legalább 14x4,35 m-es helyiség (sekrestye) osztja meg (2. rajz).

A templom és a kolostor alapfalainál előkerült égésréteg – az egyidőben történt – nagyarányú pusztulásra, leégésre utal. Ez az esemény valószínűleg a török egyik XVI. századi,⁸⁷ Hedrehelyet érintő támadásával hozható kapcsolatba. A pusztulás pontos időrendjére vonatkozó közvetlen forrás nem került még elő.

A feltárás eredményeinek jelentőségét fokozza, hogy a feltárt hedrehelyi kolostor⁸⁸ az ozorai őrséghez tartozott. Az ozorai, XV. század elején alapított obszerváns kolostor régészeti feltárásának eredményeit ugyancsak ismerjük. Az ozorai kolostor 1538–43 között Hédervári Lőrinc kezén szerepel.⁸⁹

Az ozorai kolostor kutatója, Nagy Emese szerint a téglából épült együttes É–D-i kiterjedése 73 m. A 35–40 m hosszú, hatszög három oldalával záródó, három boltszakaszos szentélyű, kőalapozású téglatemplom a kolostorépület északi részén helyezkedett el. A torony – a ferences-szokás szerint – a szentély kolostor felőli oldalán, a hajó és a szentély találkozási pontjában állt.

Végső soron a feltárt hedrehelyi kolostor alig volt kisebb anyakolostoránál, a jóval korábban alapított ozorainál. Alaprajza – a szigorú ferences építési szabályok szerint – megközelítőleg vele azonos lehetett.⁹⁰ Amit talán speciális ozorai formaként kezelhetünk, az a Magyarországon ritkán előforduló 2,5x2,5 m-es alapterületű cellák. Ezek egymástól folyamatosan elválasztva, két sorban helyezkednek el Ozorán. Mindenesetre Hedrehelyen is ilyen kisméretű cellák helyét is megfigyelhetjük.

Ásatásunk – az alapvetően fontos régészeti rész-eredmények mellett – pontosan tisztázta a ferences kolostor elhelyezkedését. Vagyis a Várdomb külső, keleti felében volt a – XV. század második felétől a XVI. század közepéig álló – kolostor rangos, kiterjedt együttese. A biztos statikai érzékkel, cölöp mellé döngölt agyaggal megerősített alapozású falak égés következtében pusztultak el.

A török által feldúlt kolostor közelében, tőle 100–150 m-re állt – a mai református templom helyén – a románkorból épült nagy templom. Ez a „hegy lábánál lévő”, hajdan kiváló nagyszerűségű épület, két kimagasló tornyával, kápolnáival és sekrestyéjével 1721-ben, erősen romos állapotban még fennállt. A rangos épület a megye központjához, Somogyvárhoz hasonlítható – pillérekkel elválasztott – háromhajós bazilika volt. A téglából, illetőleg kőből épült egyház falán freskó, angyalt ábrázoló kép látszott.

Hedrehely másik, a XIV. században említett külvárosi temploma (?) Böczőr pusztától É-ra állhatott. További román kori templomot, illetőleg középkori temetőt az ún. Szentes, illetőleg a Csontosnak (vagy Csonatának) mondott helyen is kereshetünk.

A XVII. századi összeírásban szereplő „bizonyos régi kastély alapja és romja, melyet húsz lépés széles

84. Falmagasság: 43 cm, belül 90 cm magas törmelék, kívül 60 cm-est bontottunk ki.

85. Szondázásunk – az objektumok meghatározása mellett – falhelyek, rétegek tisztázására törekedett.

86. A helybeli öregek boltozatos kriptára emlékeznek ezen a helyen. (MARTON I. szóbeli közlése.)

87. A kolostor végleges pusztulása 1546–1550 közé tehető. (CSORBA 1974... 42–43. 66. jegyzete, amelyben szere-

pel: ... elképzelhető, hogy a török újjáépítette... téves.)

88. 1475-ben hozták létre a 6., az ún. ozorai őrséget. 1517-től szerepel először Hedrehely az ozorai őrség kolostoraként 1544-ig, amikor a szentléleki (régii Zala m.) őrséghez csatolták.

89. NAGY 1969... 145–146.

90. Uo. 138–142.

árok és kettős földerődítés (töltés) vett körül", a feltárt ferences kolostor erődítése lehetett. Véleményünk szerint a ferences kolostor az ún. várnak a legkeletibb, legjobban erődíthető része volt. S ezek szerint magát a kolostort erődíthették meg. A tőle nem messze levő Vártemplom (a nagy, kéttornyú bazilika) – a terepalkulat alapján – szintén a védelmi rendszerbe tartozhatott. Annak DNy-i, külső egysége lehetett.

Az is nyilvánvaló, hogy itt a Héder nembeli Tamásiaknak, Héderváriaknak és a többi Hedrehelyen birtokos főúrnak, nemesnek legalább kúriája, esetleg udvarháza, kastélya lehetett. Ennek alapjait a ferences kolostortól ÉNy-ra, a mai kultúrház környékén kereshetjük. Annál is inkább, mivel az ország – Zsigmond ellen fellépő – bárói 1403-ban Hedrehelyen gyűltek

össze. S ez nemcsak fényt, hanem elhelyezési gondot, illetőleg megoldást is kínált.

Sajnos, a nevezetes mezőváros utcáit, külső határait már nem lehet meghatározni.⁹¹ A XVII. századi oklevél csak annyit közöl, hogy külsőben igen erősen Budához hasonló dombon fekszik. Nagyobb kiterjedésű területen, ahol magasabban (a dombokon) konyha-, gyümölcs- és mulatókertek, valamint köröskörül völgyek vannak.

Ez a kedvező leírás már jóval a – XVI. század közepe táján történő – török pusztítás utáni Hedrehelyről készült. Amikor a népes, fejlődő mezőváros eredetileg román kori bazilikája, a Héderváriak kúriája vagy kastélya, illetőleg a ferences kolostor (mint kulturális központ) leégett és véglegesen elpusztult.⁹²

Magyar Kálmán

91. A terület beépítettsége, illetőleg az írásos források hiánya miatt.

92. A román kori bazilika szondázó kutatása adhat fontos választ a korábbi idősakra. Különben 1565-ben Hedrehely már nem mezőváros. (RUZSÁS L.: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI–XVII. században. Szigetvári Emlékkönyv. (szerk.: RUZSÁS L.) Bp. 1966. 201.)

A régészeti és helytörténeti anyag összegyűjtőinek, megmentőinek: Móznér László veszprémi püspöki levéltárosnak és Répay Lajos néha kadarkúti gyógyszerésznek, valamint az ásatómunka támogatóinak: a Somogy megyei Tervező Iroda munkatársainak külön köszönet jár.

Sajnálatos viszont az a tény, hogy a tanulmány lezárása után (1978 nyarán) a múzeum megkeresése és engedélye nélkül – a Kadarkúti Községi Tanács megbízása alapján – a helybeli mg. tsz. dózerolást folytatót a bazilika területén és környékén. Ennek során – ma már alig megállapítható módon – megsérültek, illetőleg elpusztultak a falmaradványok és a kutatási rétegek. Ugyanakkor az óvoda – múzeumi engedély nélküli – átalakítása során a bazilika temetőjéhez tartozó néhány sirt is megbolygatták, megsemmisítették.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE TERRAIN DE HEDREHELY MÉDIÉVAL

Grâce aux fouilles archéologiques et aux menus fragments de sources on a pu dessiner les contours de l'histoire de Hedrehely, l'une des bourgades médiévales la plus importante du département Somogy. Nous avons d'abord situé l'emplacement des églises médiévales et des autres édifices importants dans l'agglomération, appelée Hedrich, Hedruch, Hedich et Henduch, citée pour la première fois entre 1332 et 1337, après l'époque des Arpáds.

Au cours des fouilles entreprises en 1973 nous avons pu mettre à jour les fondations d'un cloître-temple de 34,23x12,7 m² situé dans la partie Est de Várhegy. Il s'est avéré que le sanctuaire à trois angles faisait partie de la nef du temple de 20 m de long. La nef était partagée par deux salles dont l'une de destination inconnue était située dans le coin dans la partie Sud-Est et occupait une surface de 3 à 4 m² et l'autre – probablement une sacristie – occupait l'une des autres parties de la nef et avait pour mesure 14x4,35 m².

A la fin du XVe ou au début du XVIe siècle furent fondé le temple et le cloître des Franciscains. Dans le saubassement de leurs murs détruits par l'incendie on a trouvé des couches qu'on peut mettre en relation avec les attaques turques subies par Hedrehely au XVIe siècle.

Finalement on a pu situer l'emplacement du cloître des Franciscains observantins qui dépendaient de la garnison d'Ozora. La tour – selon les traditions franciscaines – était située au Nord-Est du côté du cloître, au point de rencontre de la nef et du sanctuaire. Selon les règles sévères de l'architecture des Franciscains, le plan du cloître était à peu près similaire à celui du cloître en ruines d'Ozora. On a aussi observé à Hedrehely l'emplacement des cellas relativement petites.

A l'aide des sources historiques et autres, on a pu déduire qu'à côté du cloître saccagé par les Turcs s'élevait (à 100–150 m de celui-ci) un temple roman à la place duquel il y a maintenant un temple réformé. Ce temple situé „au pied du mont” qui était dans le passé avec ses deux tours, ses deux chapelles et sa sacristie, un très bel édifice, existait encore en 1721 malgré son état délabré. On peut comparer cet édifice à celui de Somogyvár, chef-lieu de département. C'était une basilique à trois nefs séparée par des piliers. Sur les murs de brique ou de pierre de l'église, il y avait une fresque représentant l'image d'un ange.

L'autre temple de Hedrehely mentionné au XIVe siècle était situé – probablement – en périphérie de la ville, au Nord de „Böczör-pusztá”.

Nous pourrions chercher des autres temples romans et des cimetières médiévaux aux lieux appelés „Szentés” et „Csontos” (ou „Csonta”).

Dans le recensement du XVIIe siècle figurait „le fondement et les ruines d'un certain vieux château lequel avait tranché de vingt pieds de large et était entouré d'une double enceinte fortifiée. Il pouvait s'agir de la fortification du cloître des Franciscains. A notre avis, le cloître des Franciscains était la partie la plus fortifiée, situé le plus à l'Est du château.

Selon les données on pourrait en déduire que c'est le cloître lui-même qui avait été fortifié.

Au Nord-Est du cloître le système de remparts de la fortification est encore visible de nos jours. D'après la configuration du terrain, le temple du château (la grande basilique à deux tours) situé dans les environs appartenait aussi au système de défense, il pouvait être son unité extérieure de Sud-Ouest.

Il est évident qu'ici les Tamási „de genre” Héder, les Hédervári et ainsi que les autres barons propriétaires-fonciers, des nobles possédaient un manoir, une gentilhommière ou un château. On pourrait rechercher les fondations de ces constructions au Nord-Ouest du cloître des Franciscains, aux environs de la maison de la culture d'aujourd'hui.

Ces recherches sont de plus fondées lorsqu'on sait que les barons du pays en lutte contre Zsigmond, s'étaient réunis à Hedrehely en 1403, y voyant assurément la lumière, la pompe, le lieu d'installation.

Malheureusement, nous ne pouvons pas définir les limites externes de l'alignement des rues de cette bourgade importante. La charte du XVIIe siècle mentionne seulement qu'elle était située sur une colline, comme celle de Buda.

Sur une territoire plus vaste entourée des vallées ou sur les collines il y avait des potagers des vergers et des jardins d'agrément.

Cette description avantageuse de Hedrehely a été faite après la mise en ruines de la ville par les Turcs (au milieu du XVIe siècle), lorsque la basilique romane de la bourgade populaire et développée, la gentilhommière ou le château des Hédervári, ou le cloître des Franciscains (comme centre culturel) furent incendiés et détruits définitivement.

K. Magyar